

DE Vadim S. Jigoulov FENICIËRS

DE GROOTSTE
ZEEMOGENDHEID UIT DE OUDHEID

1

Het Fenicische moederland: geschiedenis en archeologie

De Feniciërs zijn een intelligente tak van het menselijk ras en uitzonderlijk qua verplichtingen van oorlog en vrede, en ze hebben Fenicië beroemd gemaakt. Zij bedachten het alfabet, ontwikkelden literaire activiteiten, en ook andere kunsten; zij zochten uit hoe ze per schip de zee op konden, hoe ze met een marine slag moesten leveren, en hoe ze over andere volkeren konden heersen; en zij ontwikkelden de macht van soevereiniteit en de krijgskunst.

Dit schreef in de eerste eeuw n.Chr. de Romeinse auteur Pomponius Mela in zijn *De situ orbis* (Beschrijving van de wereld).¹ Net als veel anderen in de antieke wereld bewonderde hij de Feniciërs om hun bijdragen aan de menselijke beschaving. In dit hoofdstuk bekijken we de geschiedenis van Fenicië door die te plaatsen in de context van het Oude Nabije Oosten, en komen we met de belangrijkste gebeurtenissen, thema's en onderwerpen van zowel het Fenicische moederland als het Middellandse Zeegebied als geheel. We richten ons vooral op de periode van 1200 v.Chr. tot het eind van de Perzische periode (332 v.Chr.) – de wetenschap ziet deze eeuwen als de tijd dat de Feniciërs het meest zichtbaar waren op het internationale toneel, al maken we ook een kort uitstapje naar de hellenistische en de Romeinse perioden. We behandelen ook de materiële cultuur (vooral

aardewerk, graven en ruïnes), om er ontbrekende informatie uit te halen of om de uit schriftelijke bronnen opgedane kennis te testen. We richten ons vooral op het moederland Fenicië, ervan uitgaande dat Fenicische kolonisten na de vestiging van hun bases met slechts een licht knikje naar de erfenis van het Fenicische thuisland hun nieuwe artistieke en culturele tradities ontwikkelden en onderhielden.

Geografie en klimaat van Fenicië

De geografie was cruciaal in het sociale, culturele en politieke leven van Fenicië, althans in de hoofden van de klassieke auteurs die haar omschreven. Hoewel de Grieks-Romeinse schrijvers Fenicië als een land zagen tussen de Golf van Alexandretta (İskenderun, aan de kust van het huidige Turkije) en de Golf van Suez, besloeg Fenicië in werkelijkheid een betrekkelijk smalle strook land (10 kilometer op zijn breedst), die liep van Zuid-Syrië tot Noord-Palestina tussen het Libanongebirge en de Middellandse Zee. Dat land werd verder natuurlijk doorsneden door rivieren en bergen, waaronder het Anti-Libanongebirge, dat parallel aan het Libanongebirge loopt en een natuurlijke grens tussen Fenicië en Syrië vormde. Onder bescherming van de bergketen in het oosten hadden de inwoners van Fenicië een gemakkelijker en veiliger omgeving om een systeem van stedelijke nederzettingen op te zetten en te ontwikkelen. De ligging aan de kust bood extra mogelijkheden voor de zeevaart omdat de twee grootste staten, Arwad en Tyrus, althans aanvankelijk, eilandstadstaten waren, waardoor het gemakkelijk was naar het westen te varen. Mogelijkheden voor landbouw lagen in de Bekavallei, op 1 kilometer boven zeeniveau en gelegen op 30 kilometer ten oosten van Beirut, tussen het Libanon- en Anti-Libanongebirge.² Twee rivieren die door de vallei liepen, de Orentes en de Litani, zorgden voor goede irrigatie om gewassen te verbouwen.

Het klimaat van Fenicië was min of meer te vergelijken met dat van het huidige Libanon, zoals de studie van boomringen heeft uitgewezen.³ Het was in wezen een Middellandse Zeeklimaat met sub-

tropische kenmerken. In de winter trokken stormen vanuit de Middellandse Zee naar het oosten, met als gevolg overvloedige neerslag (750-1000 millimeter) en milde temperaturen (iets meer dan 10 °Celsius), maar de zomer was meestal heet en droog, met temperaturen van iets meer dan 30 °Celsius.⁴ Temperatuur en neerslag wisselden al naargelang de ligging, waarbij hoger gelegen gebieden meer regen (en sneeuw in de winter) kregen. Zo'n klimaat maakte de groei van vele soorten bomen mogelijk, waaronder de ceder. Als waardevol onderdeel van de scheeps- en andere bouw in de oudheid en middeleeuwen is de ceder het symbool van Libanon en pronkt hij op 's lands valuta.

Feniciës vroegste perioden

Het gebied van wat we als Fenicië zien, werd vanaf het ontstaan van de mensheid constant bewoond. De vroegste artefacten, geslepen vuursteensplinters van zo'n 700.000 jaar geleden, werden ontdekt in Borj Qinnarit, in de buurt van Sidon, en sporen van menselijke bewoning in Libanon zijn op tientallen vindplaatsen uit de steentijd aangetroffen.⁵ Josette Elayi meldt dat de drie voornaamste habitattypes uit die periode grotten, rotsschuilplaatsen en openluchtnederzettingen zijn.⁶ We hebben weinig concrete informatie over deze vroegste gemeenschappen, maar we kunnen aannemen dat ze voornamelijk jager-verzamelaars waren. Maar de zaak ging veranderen in de chalcolithische periode (ook wel de kopertijd genoemd, ca. 4500-3500 v.Chr.). Deze periode wordt het best geïllustreerd door de vondsten in Byblos, Sidon-Dakerman (in de buurt van Sidon), Khaldé II en Minet ed-Dalieh, aan de Libanese kust, en de binnenlandse vindplaatsen in Mengez en Kfar Gerra.⁷ Van 1924 tot 1975 voerde de Franse archeoloog Maurice Dunand grondige opgravingen uit in Byblos, de langst constant bewoonde plek in Libanon. Onze kennis van de hele chronologie van menselijke bewoning van de Libanese kust is voornamelijk op zijn werk daar gebaseerd. Byblos en andere chalcolithische vindplaatsen tonen het opkomend gebruik aan van

een kruikgraf (naast een graf in de aarde en in een grot) met daarbij een grote verscheidenheid aan grafgoederen. Een ander opvallend kenmerk van de chalcolithische periode is dat er eigen huizen, silo's en geplaveide wegen kwamen. Eigen huizen waren voornamelijk eenkamerwoningen met stenen muren, 6 x 9 meter groot, die tegen het eind van de chalcolithische periode ronde of vierkante woningen werden.⁸

Uit het feit dat de woningen dicht bij begraafplaatsen lagen, trekken archeologen de conclusie dat de chalcolithische gemeenschappen in Libanon merendeels sedentair waren, zonder duidelijke sociale hiërarchie, omdat grafgoederen zowel symbolen van macht (wapens) als alledaagse goederen bevatten.⁹ Grafgoederen zijn essentieel voor archeologen omdat je zelfs uit de gewoonste voorwerpen waardevolle conclusies kunt trekken. Voor het chalcolithische Fenicië wijzen deze benen artefacten, aardewerk, ornamenten en metalen voorwerpen op menselijke bezigheden als vee hoeden, landbouw, vissen, jagen en handwerk. De grafgoederen laten ook zien dat het chalcolithisch aardewerk vrij eenvoudig was en dat er geen pottenbakkerswiel aan te pas kwam, wat erop wijst dat de potten in zo kort mogelijke tijd voor alledaags gebruik gemaakt werden. Een geleidelijke overgang van botten op metalen kenmerkt alle chalcolithische gemeenschappen, en de grafgoederen in Fenicië illustreren dit proces door de aanwezigheid van koperen pijlpunten voor wapens en zilveren ornamenten. In het algemeen was de chalcolithische periode een overgangstijd tussen de neolithische periode en de bronstijd, en ze kwam met verscheidene technologische ontwikkelingen die de weg effenden voor maatschappelijke vooruitgang in later tijden.

Fenicië in de vroege bronstijd

De vroege bronstijd (ca. 3500-2000 v.Chr.) is grotendeels een mystérie voor de studie van Fenicië. Er zijn 140 vindplaatsen die nog niet zijn opgegraven, en de plaatsen die wel zijn opgegraven, zijn nog niet

volledig beschreven.¹⁰ De vindplaatsen Byblos en Sidon-Dakerman hebben weer de meeste informatie opgeleverd. Er zijn weer kruikgraven gesignaleerd, maar er tekent zich ook sociale stratificatie af: sommige graven bevatten gouden en zilveren sieraden, terwijl andere veel bescheidener goederen hebben.¹¹ Het vroegste aardewerk uit die periode is nog met de hand gemaakt, maar in Byblos komen we nu al versierde kruiken tegen, en verder rood en roodbruin slib (een mengsel van water, klei en een pigment om aardewerk te versieren). Op handvatten en verwijdingen van bepaalde grafkruiken staan zegels om de eigenaar aan te duiden.¹² Gereedschappen zijn meestal van vuursteen gemaakt, hoewel het gebruik van koper en zilver ook voorkomt.

Wat de architectuur betreft: woonhuizen hadden meestal verscheidene kamers en de gebouwen zelf, waarvoor kalk- of leemsteen was gebruikt, stonden langs nauwe straten.¹³ Voor het begraven gingen men over op stenen tombes op enige afstand van de nederzettingen. Zulke tombes waren voor grootgebruik en waarschijnlijk in het bezit van een enkele familie of dynastie. In de loop der tijd werden in de vroege bronstijd grote stappen gezet in de aardewerkproductie, getuige de invoering van het pottenbakkerswiel en een echte oven. Deze vernieuwingen brachten in de hele regio weer het proces van standaardisatie van aardewerksoorten op gang.¹⁴ Jagen werd minder belangrijk vanwege de bevolkingsdichtheid, en vissen en vee werden in plaats daarvan de belangrijkste voedselbronnen.

Egypte wordt in de vroege bronstijd een belangrijke actor in Libanon. Vanaf het begin van het derde millennium v.Chr. stond Byblos het meest in de belangstelling van Egypte, al deelden Tyrus en Sidon ook in de handel met Egypte. Egypte was vooral gespitt op hout uit het achterland van Byblos, samen met hars voor de mummificatie, al waren landbouwproducten als wijn en olijfolie ook waardevolle importartikelen.¹⁵ Het was echter geen eenrichtingsverkeer van goederen, want de aanwezigheid van geïmporteerde materialen in Byblos, zoals metalen en obsidiaan, wijst op het wijdvertakte commerciële netwerk waarvan de stad deel uitmaakte.

Het einde van de vroege bronstijd geeft tekenen van instabiliteit in Byblos te zien, en archeologische opgravingen brengen een grote ramp tegen het einde van het derde millennium v.Chr. aan het licht (Egyptische stenen vazen, geschenken van farao's voor het koninklijk huis van Byblos, alles onder een dikke laag as).¹⁶ Historici hebben deze instabiliteit altijd verklaard uit aanvallen door de Amorieten, halfnomadische stammen van Syrische afkomst. Maar recente studies verwerpen deze bewering, omdat de afbraak in Byblos zich niet op andere plaatsen voordoet. Een van de onlangs geopperde verklaringen is een combinatie van klimaatveranderingen en intraregionale strijd om slinkende natuurlijke hulpbronnen.¹⁷ De onrust in Byblos liep echter niet op zijn ondergang uit, want de stad herstelde zich en bleef bestaan en gedijen.

Middenbronstijd (2000-1550 v.Chr.)

Veel van de veranderingen die in de vroege bronstijd begonnen, werden voortgezet in de middenbronstijd. Dit was een in het algemeen vreedzame tijd, die in veel Fenicische steden zoals Arqa, Byblos en Sidon, ontwikkelingen in technologie en handel te zien gaf.¹⁸ Byblos herstelde zich van de afbraak in de vorige periode en hernieuwde zijn banden met Egypte, die in de Eerste Tussenperiode (ca. 2150-2030 v.Chr.) voor korte tijd waren verbroken.¹⁹ De zelfs in de vroege bronstijd al waarneembare bevolkingsgroei zette door, waardoor nieuwe stedelijke centra in de buurt van waterbronnen ontstonden, vooral in de Akkarvlakte en de Bekavallei. In een sfeer van strijd om natuurlijke hulpbronnen oefenden opkomende ministaten gezag uit over kleinere nederzettingen, die landbouwproducten leverden in ruil voor bescherming van eerstgenoemde. De kustplaatsen, die meestal in de buurt lagen van natuurlijke baaien om daar gemakkelijk voor anker te kunnen gaan, lagen 15-20 kilometer van elkaar af, wat hoogstwaarschijnlijk de omvang van hun invloedssfeer weergaf.

In deze periode werd veel aandacht besteed aan fortificaties, en de wallen in Byblos, Kamid el-Loz, Arqa en Beirut wijzen op zowel

de bestaande bedreigingen als de bouwwijzen. De huizenbouw, die werd gekenmerkt door betrekkelijk grote huizen met binnenshuis ovens en basaltmolens, doet een nieuw welvaartspeil vermoeden. Religieuze bouwwerken zijn vooral in Byblos ontdekt: de stad kan bogen op het grootste aantal tempels uit de middenbronstijd in Libanon. De beroemdste is de Tempel van de Obeliskken, een goed bewaard heiligdom op een verhoging en met een galerij rondom. De obeliskken zijn het middelpunt van de tempel en een ervan heeft een inscriptie in hiërogliefen, die de Egyptische god Herishef-Rê vermeldt, waarschijnlijk de god aan wie het heiligdom was gewijd. De begrafenis cultuur ontwikkelde zich in de middenbronstijd en leidde tot de invoering van vier nieuwe grafvormen: het schachtgraf, het kuilgraf, de steenkist en de gebouwde tombe.²⁰ Terwijl volwassenen meestal hierin werden begraven, werden kinderen in de foetus-houding in voorraadpotten gestopt. Dat kan er, naast het feit dat veel grafgoederen alledaags aardewerk bevatten, op wijzen dat men in de middenbronstijd in een leven na de dood ging geloven.²¹ Soms werden begraafplaatsen opnieuw gebruikt, hoewel kruikgraven meestal voor eenmalig gebruik waren. De begrafenis gingen vaak gepaard met het offeren van voedsel, zowel vlees (schaap, geit, rund, varken) als brood en bier, zoals in Byblos het geval was. Mogelijkerwijs vonden er na de begrafenis maaltijden plaats: op begraafplaatsen in Sidon zijn resten van ovens gevonden.²² Het is echter niet duidelijk of zo'n maaltijd in alle Fenicische steden gebruikelijk was.

Het aardewerk werd diverser in de middenbronstijd en decoratieve versieringen werden uit de vorige periode overgenomen. Het aardewerk kwam van pas bij de export van landbouwproducten, waaronder olijfolie en wijn. De handel bloeide: import uit Cyprus (koper), Egypte (vis, landbouwproducten, edelstenen, grafgoederen), Anatolië (zilver) en het Egeïsche Zeegebied (brons en de mengsels ervan, en keramiek).²³ Egypte dreef niet alleen handel met Byblos, zijn belangrijkste partner, maar ook met Sidon. In de metaalbewerking zijn duidelijk vorderingen te zien, waarbij wapens, huisraad en ornamenten Egyptische, Syrische en Mesopotamische motieven kregen.

FENICIË: EEN SMELTKROES UIT DE OUDHEID

De Feniciërs – afkomstig uit het huidige Libanon – waren tussen 1500 en 400 v.Chr. de belangrijkste en succesvolste zeevaarders en handelaars in het Middellandse Zeegebied. Ze raakten in contact met vele verschillende volken, zoals de Perzen, de Grieken en de Romeinen, en stichtten vele koloniën. Hierdoor is er nauwelijks meer te spreken van één Fenicische cultuur. Het volk, aan wie wij onder andere ons alfabet te danken hebben, heeft vandaag de dag een bijna mythische status.

In *De Feniciërs* onderzoekt Vadim S. Jigoulov de geschiedenis, de cultuur en de maritieme prestaties van de Feniciërs. Hij beschrijft en analyseert artefacten, klassieke en Bijbelse teksten en het Fenicische schrift. Zo is Jigoulov in staat nieuw licht te schijnen op een volk van wie weinig geschreven bronnen bewaard gebleven zijn.

Vadim S. Jigoulov is docent aan de Morgan State University en het Maryland Institute College of Art. Hij is gespecialiseerd in de talen, de religies, de geschiedenis en de archeologie van het Oude Nabije Oosten. Door zijn grote kennis is er geen beter noch bondiger boek over de Feniciërs in het Nederlands te vinden.

‘Vadim S. Jigoulov redt deze raadselachtige volkeren op kundige wijze uit een schijnbaar ondoordringbaar verleden. Hij biedt ons de ongekende kans om “de Feniciër” in een nieuwe, sterk gemetamorfoseerde vorm te ontmoeten.’

– Brian Schmidt, professor Bijbelstudies en Oude West-Aziatische Culturen, University of Michigan

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401918985 NUR 683

9 789401 918985